

LUTERISKĀS BAZNĪCAS LATVIJĀ PAŠIZPRATNE – VĒSTURĒ UN MŪSDIENĀS

Linards Rozentāls teoloģijas doktora grādu ieguvis Latvijas Universitātē (2015). Monogrāfijas *Izdziņošana. Sinodālais pārvaldes princips Latvijas Evaņģēliski luteriskajā baznīcā 1948.–1984. gadā* autors. Rīgas Lutera draudzes mācītājs un Latvijas Profesionālo veselības aprūpes kapelānu asociācijas sertificēts kapelāns (Latvijas Ārstniecības personu profesionālo organizāciju savienības sertifikāts). Publicējis vairākus rakstus par baznīcu vēsturiskā un mūsdienu kontekstā, kā arī par dažādām garīgās aprūpes un konsultēšanas tēmām. Pētniecības intereses: baznīcas vēsture padomju un pēcpadomju periodā Latvijā, garīgā aprūpe un pastorālā klīniskā dvēselkopšana.

Raksturvārdi: luteriskā baznīca, pašizpratne, institūcija, tautas baznīca, traumatizācija.

Jēzus impulss – grupa, kustība, kopiena

Savos pirmsākumos baznīca veidojās no Jēzus impulsa – kā dažu, Jēzum pietuvinātu cilvēku grupa, no kuras radās kustība, kas auga un sāka sevi izprast kā kopienu. Šīs trīs formas arī veidoja agrīno baznīcu. Grupa nozīmēja, ka baznīca bija pārskatāma un atradās savstarpējā mijiedarbībā; kustība – ka struktūras bija fleksiblas un ar augstu viskozitātes pakāpi, tās labi savā starpā mijiedarbojās; kopiena – ka to vienoja īpašas kopīgas attiecības¹ – tā grāmatā *Baznīca* norāda Eberhards Haušilds un Uta Pola-Patalonga, vācu teologi un mācītāji.

Katra baznīcas vēsturiskā izpausmes forma sākas no kādas grupas, kustības un kopienas, kas vēlāk, ja attīstības process ir noritējis veiksmīgi, institucionalizējas. Institūcija

veidojas pakāpeniski un atspoguļo *status quo*: indivīds to uztver kā nemaināmu un pašsaprotamu dotumu. Institūcijai ir tradīcijas un mācība, kura tiek nodota nākamajām paaudzēm, tai ir savs pamatojums un gadsimtiem iemantota autoritāte. Kustības pārvēršanās institūcijā, arī kristietībā, ir nenovēršams process. To var novērot jau Jaunajā Derībā, kur sākotnējā Jēzus kustība pamazām pārtop par institūciju ar saviem amatiem, uzdevumiem un morāles kritērijiem². Izveidojas tiesiskā

² 1. vēstule Timotejam 3,1-15: “Bīskapam ir jābūt bez vainas, vienas sievas vīram, skaidru prātu, nosvērtam, pieticīgam, viesmīlīgam, lietpratīgam skolotājam, nevis tādām, kas mīl iedzert un ir kauslis, bet kas ir lēnprātīgs, nekļūdojas un nav mantrausīgs, kas savu namu labi pārvalda un bērnus tur paklausībā un audzina krietnumā. Bet, ja kāds savu namu nemāk pārvaldīt, kā viņš aprūpēs Dieva draudzi? Viņam jābūt ne jaunatgrieztam, lai augstprātības dēļ viņš nekrīstu par upuri velna sodībai. Par viņu ir jābūt labai slavai ārpus draudzes, lai viņš nekrīstu negodā un neiciklētu velna slazdā. Tāpat arī diakoniem

¹ Hauschildt, Pohl-Patalong 2013, 138–139.

kārtība, notiek liturģijas ritualizēšanās, garīgā aprūpe nonāk ekspertu un profesionāļu rokās, līdzdalība vairs nav personiska izšķiršanās, bet gan sociāla konvencija. Baznīca kā institūcija kļūst par daļu no kultūras un sabiedrības, kurā tā atrodas un kuru tā atspoguļo. Kristietības vēsturē tas atklājas, baznīcai kļūstot par “valsts baznīcu”, kad sabiedrības vadošie slāņi nosaka kristietību par valstī valdošo reliģiju. Mūsu kontekstā – Baltijā esošā luteriskā baznīca kā “pieciešamā konfesija” tika pārvaldīta ar valsts, Krievijas impērijas, starpniecību, tās pārvalde piederēja pie valsts pārvaldes sistēmas. Arī tad, kad pēc Pirmā pasaules kara “valsts baznīcas” statusu luteriskā baznīca daudzās valstīs, arī Latvijā, zaudē, tas nenozīmē, ka zūd arī baznīcas institucionālais statuss un no tā izrietošā loma sabiedrībā.

Institūcija

Saskaņā ar funkcionālajām institūciju teorijām, pirmkārt, institūciju rada sabiedrības vajadzības. Tādā veidā reliģiska institūcija vispirms veicina reliģijas kalpošanu sabiedrības pārvaldīšanai un to, lai attiecības sabiedrībā, pamatā varas attiecības, tiktu leģitimizētas ar norādi uz dievišķu gribu. Baznīca kā institūcija valdošajām aprindām ir interesanta ar to, ka tā var stabilizēt viņu statusu un leģitimizēt to arī no reliģiskā viedokļa. Tas nenozīmē vienmēr miermīlīgu simbiozi. Arī plurālistiskā sabiedrībā, kurā ir nodrošināta reliģiskā brīvība un vairs nepastāv “valsts baznīca”, politikai var būt svarīga reliģiska aizmugure. Otrkārt, institūcija kalpo arī tam, lai sabiedrībā realizētu kādu ideju. Mūsdienu sabiedrībā tās var būt idejas par katra cilvēka vērtību, dzīves vērtību, iekļaujošas sabiedrības izveidošanu, vienlīdzību visu cilvēku starpā vai citām vispārcilvēciskām un nemetafiziskām idejām, kas kalpo tam,

---

ir jābūt cienjamiem, viņi nedrīkst būt divkosīgi, nodoties dzeršanai un negodīgai mantas raušanai. Viņiem ir jābūt tādiem, kas ticības noslēpumu tur tīrā sirdsapziņā. Vispirms lai viņi tiek pārbaudīti un, ja ir bez vainas, tad lai kalpo. [...] Lai diakoni ir vienas sievas vīri, kas labi pārrauga savus bērnus un savu namu. Tie, kas krietni veic kalpošanas darbu, iegūst godājamu stāvokli un pārliecību droši sludināt ticībā, kas pamatota Kristū Jēzū.”

lai turpinātu noskaidrot cilvēka tematu pasaulē un atbrīvotu kristīgo ticību no tās metafiziskā rakstura³.

Latvijas Evaņģēliski luteriskās baznīcas kā institūcijas izveidošanās

Pēc Pirmā pasaules kara institūcija kā baznīcas pašizpratnes veids luterāņu vidū gandrīz pilnībā dominēja. Lai arī tas bija piedzivojis pārmaiņas politisko un sociālo procesu rezultātā 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā, sabrūkot Krievijas impērijas iekārtai, galvenais jautājums bija par jaunas baznīcas institūcijas veidošanu – kāda tā būs, kas to pārvaldīs, kāda būs mācītāju un arī parasto draudžu locekļu līdzdalība. Krievijas impērijā esošās luteriskās baznīcas bija unificētas saskaņā ar 1832. gada likumu par baznīcu. Visas draudzes iekļāva astoņos konsistoriāliecirkņos, kas bija pakļauti Ģenerālkonsistorijai Sanktpēterburgā, kura, savukārt, Iekšlietu ministrijai. Baznīcas likumus apstiprināja valsts likumdošanas ceļā. Atšķirībā no sinodālās līdzdalības (baznīcas plašāku slāņu – mācītāju un draudžu locekļu – iesaistīšanas baznīcas pārvaldē) attīstības procesiem 19. gs. Vācijā un Zviedrijā, situācija Baltijā bija no tiem atrauta un baznīcas institūcija darbojās saskaņā ar novecojušo likumu līdz pat 1919. gada vasarai, kad Latvijas valsts pati sāka risināt jautājumus, kas saistīti ar baznīcu. Te jāatzīmē, ka svarīgs princips jaunas baznīcas iekārtas izstrādāšanā un ieviešanā bija, ka līdzšinējo impērijas likumu par baznīcu atstāja spēkā, ciktāl šis likums un uz tā pamata izdotie rīkojumi saskan ar Latvijas valsts Satversmi un ar valsts pieņemtajiem jaunajiem noteikumiem par baznīcu. Līdz ar to luteriskā baznīca joprojām palika saistīta ar valsti, un tas mainījās tikai 1928. gadā, kad tika pieņemts jauns likums par evaņģēliski luterisko baznīcu, kas deva tai autonomiju no valsts un tiesības pieņemt pašai savu Satversmi. Līdz tam baznīca darbojās saskaņā ar noteikumiem, kurus pieņēma vai apstiprināja Latvijas valsts un Iekšlietu ministrija⁴. Tomēr tas bija tikai veids, kā baznīcai likumīgi šo autonomiju dot un padarīt to neatkarīgu no

³ Hauschildt, Pohl-Patalong 2013, 157–163.

⁴ Bensch 2004; Rozentāls 2017; Tšoerņer 2017.

valsts pārvaldes sistēmas. Jau no paša sākuma valsts visādi veicināja baznīcas pašnoteikšanās tiesības. Gandrīz desmit gadus ilga šķiršanās no valsts process drīzāk izskaidrojams ar ilgstošām diskusijām par Satversmi (lielākoties attiecībā uz vācu minoritāti) pašas baznīcas iekšienē.

Latvijas Evaņģēliski luteriskā baznīca – tautas baznīca

“Tautas baznīca ir baznīcas orientēšanās uz sabiedrību, kas tiek saukta par “tautu”, apstākļos, kad orientēšanās uz valsti vairs nav iespējama,”⁵ grāmatā *Baznīcas nākotne* raksta vācu mācītājs un teologs Volfgangs Līks. Tautas baznīcas jēdziens ir bijis ļoti saistīts ar baznīcas situāciju Vācijā. Atšķirībā no valsts baznīcas modeļa (baznīcu finansiāli uztur valsts, un pastāv vēl citas valsts kontroles formas), tautas baznīca uztur sevi pati, taču ar valsts nodokļu sistēmas starpniecību, kas no visiem draudzes locekļiem iekasē baznīcas nodokli, ar kā palīdzību tiek uzturēta baznīcas darbība. Tas bija modelis, kas Vācijā aizstāja līdz 1918. gadam esošo valsts baznīcas modeli. Tomēr Latvijā luteriskā baznīca pēc Pirmā pasaules kara pati nodrošināja savu eksistenci un neizmantoja valsts nodokļu sistēmu. Taču luteriskā baznīca patiešām aptvēra visu sabiedrību. Vēl jo vairāk luteriskās baznīcas izjūta par sevi kā tautas baznīcu pastiprinājās autoritārā režīma laikā, kad luteriskā baznīca daļēji apturēja *de facto* savas Satversmes darbību un izveidoja centralizētu baznīcas pārvaldi, kas gatavoja jaunu Satversmi, ar kuras palīdzību luteriskā baznīca Latvijā atjaunotu valsts baznīcas statusu. Tas bija laiks, kad autoritārie režīmi kā leģitīmi politiskās pārvaldes modeļi izplatījās visā Eiropas politiskajā telpā. Autoritāros režīmus baznīcas saredzēja kā savus sabiedrotus, jo, zaudējot ierasto valsts baznīcas statusu un privilēģijas, radās nedrošība un meklējumi pēc baznīcas satversmēm, kas būtu piemērotas jaunajiem apstākļiem, un tas mīkstinātu zaudējuma apjomu.⁶ Arī luteriskajai baznīcai Latvijā

tas radīja kārdinājumu savu tikko izveidoto un praksē maz aprobēto, vēl tikai stabilizējamo demokrātisko baznīcas iekārtu nostiprināt un balstīt uz jauno, daudzsoļošo autoritāro valsts iekārtu.

Luteriskās baznīcas institūcija autoritārā režīma laikā

1928. gada Satversme luterisko baznīcu Latvijā definēja kā sinodāli episkopālu. Tas nozīmēja, ka baznīcas pārvaldē dominē demokrātisks pārvaldes modelis ar plašu līdzdalību (sinodes apvieno visus mācītājus un pa vienam pārstāvim no katras draudzes). Sinodes ievēl attiecīgi Virsvaldi (viens mācītājs un viens cits pārstāvis no katra iecirkņa) un bīskapus (katrai tautībai – latviešiem un vāciešiem – savu). Bīskapu varu ierobežo sinodes un Virsvalde.⁷ Tomēr jau 1931. gadā bīskaps Kārlis Irbe visos prāvestu iecirkņos ierosināja diskusiju par šādas baznīcas iekārtas lietderību, aicinot ieviest episkopālu iekārtu, kurā bīskapam piederētu baznīcā neierobežota vara⁸. Pēc mazliet vairāk nekā pusgada bīskaps Kārlis Irbe no amata atkāpās, par iemeslu tam bija valsts iekārtas Doma baznīcas pārvaldē. Tomēr tālākie notikumi apliecina, ka ideja par bīskapa vienpersoniski vadītu nelielu baznīcas pārvaldi bija guvusi atbalstu un vēl pirms 1934. gada 15. maija apvērsuma baznīca sāka priekšdarbus šādi baznīcas iekārtas reformai – baznīcas pašizpratne par sevi kā demokrātisku institūciju bija mainījusies, pieaugot idejas par autoritāru pārvaldi popularitātei.

Sinodes sasauktas vairs netika⁹ (arī iepriekš paredzētā 1934. gada pavasara Sinode tika atlikta uz rudeni, bet tā arī nenotika), baznīca izstrādāja jaunu likumprojektu par baznīcu, paredzot arhibīskapam veto tiesības attiecībā uz visiem baznīcas Virsvaldes lēmumiem,

⁵ Lueck 2006, 22.

⁶ Plašāk par totalitāro un autoritāro režīmu attiecībām ar reliģiju un baznīcu sk.: Gentile 2000; Maier 1993; Voegelin 1993.

⁷ Plašāk sk. Latvijas Evaņģēliski luteriskās baznīcas 1928. gada Satversmi.

⁸ Irbe, LVVA.

⁹ Ar to arī Latvijas Sinodes darbs beidzās, tā uz sēdēm vairs sasaukta netika, vēlāk padomju režīma pavadā veidotā Latvijas PSR ev. lut. baznīcas Satversme vispār vairs neparedzēja šādas Sinodes darbību. Visu mācītāju un draudžu pārstāvju Sinodes darbība tika atjaunota vien 1989. gadā.

tiesības izdot noteikumus un instrukcijas baznīcas lietās, kas saskaņā ar Satversmi ir Sinodes un Virsvaldes kompetencē, kā arī Virsvaldei tiesības atcelt draudzes padomes un valdes. To vietā tika ieceltas pārvaldes ar padomes un valdes funkcijām – citiem vārdiem, tika paredzētas tiesības noteikt arhibīskapam neierobežotu varu baznīcas pārvaldē un tiesības apturēt demokrātisko institūciju darbību baznīcā. Sasaukt sinodes, ievēlēt prāvestus, mācītājus, draudžu padomes vairs nebija nepieciešams, jo to visu varēja tagad darīt arhibīskaps un viņa izveidota Virsvalde. Lieki piebilst, ka šis likums bija pretrunā ar baznīcas Satversmi, tas būtībā apturēja tās darbību, bet baznīca ķērās pie jaunu satversmes pamatprincipu izstrādes, kas atbilstu tās jaunajam pašizpratnes veidam.

Jaunais Satversmes projekts, kura pamatprincipu apspriešana aizsākās jau 1935. gadā, paredzēja nostiprināt praksē esošo varas centralizāciju arhibīskapa rokās, atteikties no visu baznīcu teritoriāli pārstāvošas sinodes un Virsvaldes, ieviest praksi, ka par bīskapu varētu kļūt tikai Valsts prezidenta apstiprināts kandidāts. Vēl ciešāku valsts un baznīcas sadarbību paredzēja jaunais likumprojekts par baznīcām, kurš paredzēja, ka luteriskās baznīcas Virsvaldes locekļus un prāvestus apstiprina iekšlietu ministrs, bet arhibīskapu un bīskapus Valsts prezidents, turklāt viņiem būtu jādod prezidentam arī zvērests. Iekšlietu ministrs var arī no amata atcelt draudžu pārvalžu locekļus un garīdzniekus. Pēc būtības baznīcas darbība tiktu pakļauta iekšlietu ministram, bet tiešā pārraudzība – Baznīcu un konfesiju departamentam¹⁰.

Baznīcas pašizpratne padomju režīma laikā

Pēdējie tautas baznīcas vaibsti luteriskā baznīcā Latvijā izzuda līdz ar 1946. gada februāri, kad noslēdzās baznīcas nepakļaušanās padomju režīmam un tika arestēti arhibīskapa pienākumu izpildītāji – Kārlis Fridrihs Irbe un divi Virsvaldes locekļi: Pauls Rozenbergs un Artūrs Silķe, Virsvalde zaudēja lemttiesības,

bet radušos varas vakuumu nelikumīgi aizpildīja padomju režīma atbalstītie kandidāti, izveidojot jaunu, padomju režīma interesēm atbilstošu satversmi un baznīcas struktūru. Baznīcai bija jānostājas sistēmas pusē¹¹.

Ir jāapzinās fakts, ka Otrā pasaules kara beigās Latvijas Evaņģēliski luteriskā baznīca ārēju apstākļu dēļ sadalījās un tika sašķelta. Viena daļa draudžu locekļu, 2/3 mācītāju un lielākā daļa baznīcas pārvaldes locekļu kopā ar arhibīskapu gan labprātīgi, gan piespiedu kārtā devās uz Rietumiem bēgļu gaitās. Latvijas Evaņģēliski luteriskā baznīca trimdā turpināja darboties toreizējo baznīcas noteikumu ietvaros, pielāgojot tos realitātei. Savukārt Latvijas teritorijā Evaņģēliski luteriskā baznīca zaudēja savu likumīgo vadību un 1946. gada martā baznīcas pārvalde un struktūra tika izveidotas no jauna, kā arī tika ieceltas tādas vadošās amatpersonas, kuras šajos amatos vēlējās redzēt padomju režīms. 1948. gadā Latvijas teritorijā luterāņu draudžu pārvaldīšanai nelielā, t. s. Ģenerālā sinodē tika pieņemta jauna Satversme, ievēlēts arhibīskaps un baznīcas Virsvalde, pirms tam nodrošinot, ka sinodē lēmumu pieņēmēju absolūtais vairākums ir padomju režīmam lojālas personas, citiem vārdiem, leģitimizējot baznīcas sovietizāciju.

Vērts uzsvērt, ka padomju režīma izveidotā baznīcas satversme joprojām lietoja vecos terminus, kā “arhibīskaps”, “Virsvalde”, “sinode”, “prāvests” un “prāvesta iecirknis”, “draudze” un “draudzes padome”, “mācītājs”, tomēr saturiski šie jēdzieni būtiski atšķīrās no tā, ko tie nozīmēja līdz šim. Faktiski padomju režīms izveidoja jaunus amatus, pārvaldes institūcijas, nosauca tos vecajos vārdos un tādējādi radot iespaidu, ka baznīca turpina darboties kā līdz šim. Realitāte bija gluži pretēja. Vecie nosaukumi bija tikai izkārtnes, aiz kurām slēpās pavisam cits saturs. Protams, savā kodolā arī jaunā pārvaldes sistēma rūpējās par draudzēm un mācītājiem, baznīca dzīvoja, dievkalpojumi notika, tomēr tās darbs bija ievirzīts ļoti šaurā gultnē un tās pašnoteikšanās tiesības un iespējas bija ļoti ierobežotas. Neskatoties uz to, tā saglabāja – daudzos gadījumos gan tikai ārēji

¹⁰ Plašāk par Latvijas Evaņģēliski luteriskās baznīcas praksi un nodomiem autoritārā režīma laikā Latvijā skat.: Rozentāls 2017, 64–80.

¹¹ Plašāk par Latvijas Evaņģēliski luterisko baznīcu 1944.–1948. gadā skat.: Rozentāls 2017, 87–147; Talonens 2009, 12–134.

un plakātīvi – savu institucionālo raksturu, un tieši tas kļuva par galveno tās pastāvēšanas iemeslu – saglabāties kā institūcijai. Baznīca kā institūcija tika pieciesta, jo bija cilvēki, kuriem bija nepieciešami tās pakalpojumi, tomēr baznīca nekādā ziņā vairs nebija tautas baznīca, nedz valstisks vai sabiedrisks veidojums. Baznīca zaudēja savu tradicionālo lomu un statusu sabiedrībā un tika sovetizēta. Tā varēja darboties tai uzspiestajās robežās, tomēr vien stingrā režīma kontrolē un tikai tad, ja tā sadarbojās ar režīmu un ievēroja režīma intereses. Izvēle nostāties sistēmas pusē, ko pārstāvēja padomju režīmam lojālās baznīcas amatpersonas, sakņojas vēlmē izdzīvot, pasargāt baznīcu no iznīcības. Tomēr šī izvēle ilgākā laikā izrādījās kontrproduktīva un kļuva par vienu no nozīmīgiem iemesliem baznīcas garīgās ietekmes zaudējumam, ko tā padomju laikā piedzīvoja jo īpaši smagi. Baznīcas ietekme samazinājās ļoti strauji. 1938. gadā pie Latvijas Evaņģēliski luteriskās baznīcas draudzes piederēja 55% Latvijas iedzīvotāju, bet pēc desmit gadiem vairs tikai 11%.¹² Lejupslīde turpinājās arī nākamajos gados – līdz 80. gadu sākuma luteriskā baznīca bija margināla organizācija ar 25 000 draudžu locekļi,¹³ proti, aptuveni 1% Latvijas iedzīvotāju.

Institucionālais sastingums UN

Luteriskā baznīcai arvien vairāk zaudēja savu nozīmi un balsi, draudzes saruka un pārtrauca savu darbību. Baznīca nespēja uzrunāt padomju sabiedrībā uzaugušos cilvēkus, iekapsulējās un nonāca zināma sastinguma stāvoklī.

Tomēr – neskatoties uz savu institucionālo sairumu un baznīcas vadošo amatpersonu ciešo sadarbību ar padomju režīma iestādēm, kas bija raksturīga visām padomju režīma okupētajām vai sociālistiskā bloka valstu baznīcām, luteriskā baznīca arī padomju režīma apstākļos turpināja savu teoloģisko tradīciju, kurai pamati bija ielikti pirms Otrā pasaules

kara. Tradīcijas turpinātāji bija teologi – Kārlis Irbe, Voldemārs Maldonis, Kārlis Kundziņš, Edgars Rumba, Ludvigs Adamovičs, Haralds Biezais, Alberts Freijs un citi, kuri darbojās ļoti plašā un daudzveidīgā teoloģisko domu gaisotnē.

Cits luteriskās baznīcas pašizpratnes aspekts saistījās ar ciešajām attiecībām (cik nu tās padomju režīma apstākļos bija iespējamas) – ar citām Eiropas baznīcām Vācijā, Zviedrijā, Somijā un pasaules luterāņu baznīcu un ekumeniskajām kopībām, jo īpaši ar Pasaules luterāņu federāciju. Luteriskā baznīca Latvijā arī padomju režīma apstākļos ļoti stingri izjuta sevi kā daļu no Eiropas baznīcu kopības, daudzos jautājumos – gan teoloģiskos, gan ētiskos – gāja kopsolī ar norisēm un attīstību, kāda bija vērojama baznīcās Eiropā. Lai arī daudzi politiski un sociāli jautājumi un iniciatīvas, kas kopš 60. gadu vidus mainīja un ietekmēja luteriskās baznīcas Eiropā un izveidoja tās tādas, kādas tās mēs redzam pašlaik, gāja luteriskajai baznīcai Latvijā secen, tomēr tā atradās vienā informatīvā un teoloģiskā telpā ar citām Eiropas baznīcām. Šo kopības un kopīgās tradīcijas izjūtu stiprināja jo īpaši attiecības ar luterisko baznīcu trimdā, ko, protams, ietekmēja daļas trimdinieku skatījums uz luterisko baznīcu Latvijā kā uz padomju varas kontrolētu un pārraudzītu sistēmu. Tomēr, neskatoties uz to, trimdas baznīcas atbalstu baznīcai Latvijā ir grūti pārvērtēt, jo īpaši 80. gados, kad tieši baznīcas ārpus Latvijas atbalsta dēļ – gan informatīvā, gan teoloģiskā, gan arī finansiālā – luteriskajai baznīcai izdevās atjaunot savu uzticības kredītu sabiedrībā un iziet no savas padomju laikā marginalizētās lomas.

Šie aspekti viens otru papildina, starp tiem ir nevis BET, bet UN. Arī tad, ja viņi ir savstarpēji pretrunīgi. Liekot šo pretrunīgo pieredzi starpā BET, pretrunas un pretstatījumi tikai pieaug, bet, ja uzdrošināties redzēt starp tām UN, – iespējama dziedināšana un izlīgums, telpa, kurā pretrunīgais un nesavienojamais, arī nesaprotamais, var pastāvēt kopā¹⁴.

¹² Talonens 2009, 199.

¹³ Šāds skaitlis minēts 1987. gada 18. marta Latvijas Evaņģēliski luteriskās baznīcas Konsistorijas plenārsēdes protokolā Nr. 3.

¹⁴ Vairāk par “dziedinošā UN” konceptu pagātnes pieredzi (individuālo un sistēmisko) dziedināšanas kontekstā sk.: Baer, Frick-Baer 2015.

Pretošanās kustība

Tieši manis pieminētā atvērtā un daudzveidību akceptējošā teoloģiskā tradīcija bija priekšnoteikums, lai 80. gadu sākumā mainītos vismaz vienas daļas baznīcas mācītāju un draudžu pašizpratne par baznīcu.

1981. gada sākumā regulāri sāka tikties saliedēta opozicionāru grupa, lai “no baznīcas apakšas veidotu spiedienu, kas baznīcas vadību mudinātu kaut ko darīt vai palīdzēt tai kaut ko darīt”.¹⁵ Šo grupu veidoja Aivars Beimanis, Erberts Bikše, Andrejs Kavacis, Modris Plāte, Juris Rubenis, Atis Vackovskis – teologi, kuri bija dzimuši vai auguši padomju laikā un ieguvuši izglītību citās, ar baznīcu nesaistītās jomās. Viņi par savu uzdevumu uzskatīja ne tikai noturēt baznīcu pret padomju režīma antirelīģiskās politikas spiedienu un pret elastīgu sadarbību ar režīmu, bet arī attīstīties un piesaistīt jaunus draudzes locekļus, veicināt baznīcas un kultūras sadarbību, baznīcas laikmetīgumu, baznīcā risinot cilvēkiem aktuālas ikdienas tēmas, kā arī aplūkojot dažādus jautājumus par kultūru, mākslu, psiholoģiju, sociālajām zinātnēm. Par grupas līderi kļuva Modris Plāte.

Konventi turpinājās līdz 1983. gada maijam, kad toreizējais arhibīskaps Jānis Matulis un Konsistorija tos aizliedza. Tad opozīcijas kustība izvēlējās alternatīvu metodi – pārakstīja baznīcas satversmi. Diemžēl baznīcas vadība šīs aktivitātes uztvēra kā apdraudējumu savām varas pozīcijām, kuras tika aizplīvurotas ar turēšanos pie “nemainīgām” vērtībām un “tēvu” mantojuma. Padomju režīma ietekmes un vajāšanas apstākļos vairākos gadu desmitos baznīcā bija radusies tendence par galveno uzdevumu uzskatīt pašsaglabāšanos, un vēlme nodrošināt pēc iespējas neuzkrītošāku darbību bija kļuvusi par “iekšējo cenzoru” lielākajai daļai baznīcas garīdznieku. Baznīcas vadošo garīdznieku un laju vairākums vēl nebija gatavs pārmaiņas publiski atbalstīt, pat noliedza krīzes pastāvēšanu. Piedzīvojusi sakāvi 1984. gada baznīcas sinodē, bet vēlāk, kad par baznīcas arhibīskapu kļuva Ēriks Mesters, kura centieni 80. gadu beigās pretoties sabiedrības politiskai un garīgai atmodai nonāca pretrunā

ar daudzu mācītāju un teologu uzskatiem par baznīcas un ticības jēgu un uzdevumu, šī grupa un kustība pārtapa par kustību *Atdzimšana un atjaunošana*, kura 1989. gada baznīcas sinodē panāca baznīcas vadības un arhibīskapa maiņu. Šīs kustības darbības rezultātā luteriskā baznīca nostājās sabiedrības un tautas pusē un kļuva par vienu no atmodas procesa līdzdalībniekiem. Ir pilnīgi skaidrs, ka baznīca uz mirkli patiešām kļuva par tautas baznīcu un sevi atkal izjuta kā tautas baznīcu, un spēja mainīt savas sastingušās struktūras un bieži vien liekulīgi reliģisko pasludinājumu. Tās vēsts kļuva politiska un ar konsekvencēm. Jēgpilna tālaika cilvēkam¹⁶.

Pēcpadomju laiks un traumatizācijas ietekme

Pētījumu par norisēm luteriskajā baznīcā šajā laikā tikpat kā vēl nav. Tomēr šobrīd, gandrīz 30 gadus pēc negaidītajām pārmaiņām luteriskajā baznīcā Latvijā un pēc tās iesaistīšanās sabiedriski politiskajās norisēs, ir iespējams izteikt dažus novērojumus. Tie gan būs tikai mani subjektīvie novērojumi.

Vispirms var izdarīt vispārēju secinājumu, ka pēdējo 30 gadu laikā, no vienas puses, allaž ir bijusi spēkā vēlme restaurēt senās baznīcas institucionālo raksturu, atgriezties pie luteriskās baznīcas tradicionālās pirmskara lomas sabiedrībā. Daļa no baznīcas kopējās pašizpratnes un pašizpaušmes ir balstījusies uz šo cerību, es teiktu, ilūziju, ka tas ir iespējams. Var šķīst, ka baznīca tiešām ir liela organizācija, bet tās lielums vairāk ir ģeogrāfisks un strukturāls. Tas ir licis pēdējos 30 gadus tai cīnīties par izdzīvošanu ne mazāk kā padomju laikā, tikai citā frontē. Atgūstot īpašumus, dievnamus, nelielā cilvēku grupa, kas 80. gadu beigās, kā jau minēju, bija ap 25 000 cilvēku, sastapās ar grūti pārvaramām problēmām, kārdinājumiem un nepietiekamiem resursiem. Tas ir licis baznīcai darboties saskaņā ar organizācijas principiem – nospraužot konkrētus mērķus, radot to sasniegšanai atbilstošas struktūras, koordinējot cilvēciskos un finansiālos resursus.

¹⁵ Rubenis 2013.

¹⁶ Plašāk par mācītāju opozīcijas darbību sk.: Rozentāls 2017, 215–270.

ņemot, var pamanīt, ka pēdējo 30 gadu laikā baznīcai nav pārāk labi izdevies atraisīties no padomju režīma laikā ierastajām aizstāvības pozīcijām un apdraudētības sajūtas. Baznīcas izjūta nereti ir, it kā tā atrastos kādu ienaidnieku ielenkumā, un rīcība bieži vien ir saistīta ar atbildi šiem iedomātajiem vai reālajiem pretiniekiem. Pastāv risks, ka šīs apdraudētības sajūtas dēļ baznīca var veidoties kā noslēgta, uz iekšu vērsta sistēma, kura savu

pamatuzdevumu lielā mērā saprot kā padomju laikā – kā izdzīvot, kā noturēties, kā noturēt to, ko mēs uzskatām, bet citi neuzskata par svarīgu. Atturība, distancēšanās un noslēgtība iepretī sabiedriskumam un sabiedrības garīgajām vajadzībām, centieni nākt priekšā ar savu “programmu” var liegt iespēju baznīcai orientēties uz sabiedrību un kļūt par “tautas baznīcu”, un tā var palikt saistoša tikai noteiktam un šauram cilvēku lokam.

VĒRES

- Baer, U.; Frick-Baer, G. (2015) *Kriegserbe in der Seele. Was Kindern und Enkeln der Kriegsgeneration wirklich hilft*. Weinheim : Beltz Verlag.
- Bensch, Rochus (2004) *Neuere baltische Kirchenrechtsgeschichte: Der kirchenverfassungsrechtliche Rahmen des eigenständigen deutschen Kirchenwesens in Lettland und Estland (1919–1939) und die Kirchenverfassungen der Deutschen Ev.-Luth. Kirche Lettlands nach 1991*. Herzberg : Verlag Traugott Bautz.
- Bode, S. (2004) *Die vergessene Generation. Die Kriegskinder brechen ihr Schweigen*. Stuttgart : Klett-Cotta.
- Bode, S. (2004) *Die vergessene Generation. Die Kriegskinder brechen ihr Schweigen*. Stuttgart : Klett-Cotta.
- Bode, S. (2009) *Kriegsenkel. Die Erben der vergessenen Generation*. Stuttgart : Klett-Cotta.
- Gentile, E. (2000) The Sacralization of Politics: Definitions, Interpretations and Reflections on the Question of Secular Religion and Totalitarianism. *Totalitarian Movements and Political Religions*, Vol. 1, 18–55.
- Hauschildt, E; Pohl-Patalong, U. (2013) *Kirche*. Muenchen : Guetersloher Verlagshaus.
- Irbe, K. LVVA, 1370. f., 1. apr., 10. l., 1. lp.
- Latvijas Evaņģēliski luteriskās baznīcas (LELB) Konsistorijas plenārsēdes protokols Nr. 3, 1987. gada 18. marts. LELB arhīvs, 1. f., 3. apr., 42. l., lp. nav numurētas.
- Latvijas Evaņģēliski luteriskās baznīcas 1928. gada Satversme.
- Lohre, M. (2016) *Das Erbe der Kriegsenkel. Was das Schweigen der Eltern mit uns macht*. Muenchen : Gueterslohner Verlagshaus.
- Lueck, W. (2006) *Die Zukunft der Kirche. Evangelischen Gemeinden im 21. Jahrhundert*. Darmstadt : Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Maier, H. (1993) Die totalitaere Herausforderung und die Kirchen. Heydemann, G.; Kettenacker, L. (red.) *Kirchen in der Diktatur. Drittes Reich und SED-Staat*. Goettingen : Vandenhoeck & Ruprecht.
- Radebold, H.; Bohleber, W.; Zinnecker, J. (2008) *Transgenerationale Weitergabe kriegsbelasteter Kindheiten. Interdisziplinäre Studien zur Nachhaltigkeit historischer Erfahrungen ueber vier Generationen*. Weinheim, Muenchen : Juventa Verlag.
- Reddemann, L. (2015) *Kriegskinder und Kriegsenkel in der Psychotherapie. Folgen der NS-Zeit und des Zweiten Weltkriegs erkennen und bearbeiten - Eine Annaeherung*. Stuttgart : Klett-Cotta.
- Rozentāls, L. (2017) *Izdzīvošana. Sinodālais pārvaldes princips Latvijas Evaņģēliski luteriskajā baznīcā 1948.–1984. gadā*. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds.
- Rubenis, J. Intervija 2013. gada 27. martā.
- Talonens, J. (2009) *Baznīca staļinisma žņaugos. Latvijas Evaņģēliski luteriskā baznīca padomju okupācijas laikā no 1944. līdz 1950. gadam*. Rīga : Luteriskā mantojuma fonds.
- Tschoerner, H. (2005) *Kirchenordnungen und Statute der Evangelisch-Lutherischen Kirche in Russland – von 1832 bis 1924. Beitrage zur Geschichte der evangelisch-lutherischen Kirche Russlands: 4/1*. Erlangen : Martin-Luther-Verlag.
- Ustorf, A. (2008) *Wir Kinder der Kriegskinder. Die Generation im Schatten des zweiten Weltkriegs*. Freiburg im Breisgau : Herder.
- Voegelin, E. (1993) *Die politischen Religion*. Munchen : Wilhelm Fink Verlag.

Summary

Linaris Rozentāls

Self-perception of the Lutheran Church in Latvia: History and Today

The article examines the transformation in self-perception of the Lutheran Church in Latvia from a historical point of view and briefly describes the reasons for the origin of such self-perception. It presents several models of self-perception: group, movement, community, institution, people's church, and organization. Particular attention is paid to the institutional changes in the church during the authoritarian and the Soviet periods, as well as the alterations caused in the church by the resistance movement in the 1980s. Impact of the trauma caused by WWII and the Soviet regime upon the various contradictory models of self-perception today is underlined.